

СОПГА

Михайло Олександрович,
аспірант ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
(м. Переяслав-Хмельницький)

**ПРОФЕСОР С. П. КУЛЖИНСЬКИЙ (1880–1917)
ОДИН ІЗ ОРГАНІЗАТОРІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ
ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ**

У статті висвітлено роль професора С. П. Кулжинського (1880–1947) в розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні, зокрема під час його керівництва Носівською сільськогосподарською дослідною станцією впродовж 1911–1930 років.

В статтє освещена роль профессора С. П. Кулжинского (1880–1947) в развитии сельскохозяйственного опытного дела в Украине, в частности во время его руководства Носовской сельскохозяйственной опытной станцией на протяжении 1911–1930 годов.

The article highlights the role of Professor S. P. Kulzhynskii (1880–1947) in development of agricultural research in Ukraine, in particular during his leadership of Nosovskaya Agricultural Experimental Station in 1911–1930.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У 2011 році виповнюється 100 років з дня заснування Носівської сільськогосподарської дослідної станції, що нині функціонує у складі Чернігівського інституту агропромислового виробництва Національної академії аграрних наук України і носить сучасну назву – Носівська селекційна станція. Організатором її став відомий вчений, педагог, доктор сільськогосподарських наук, заслужений діяч науки та техніки Молдовської РСР Сергій Пантелеймонович Кулжинський (1880–1947), який зробив величезний внесок у розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні. Про його здобутки писали не лише колеги з України, але й з Росії та

Молдови, де він провів іншу частину свого життя. Але, все ж таки, 20 років безперервної діяльності на посаді директора Носівської сільськогосподарської дослідної станції стали найпродуктивнішим періодом життя та наукової діяльності вченого, про що свідчать звіти станції та безліч написаних ним наукових праць саме в цей час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх праць, присвячених постаті С. П. Кулжинського варто відмітити статтю В. М. Самородова «Велика єдність парці і культури», що присвячена 125-річчю від дня народження вченого [1]. Організаторський талант С. П. Кулжинського щодо розвитку сільськогосподарської дослідної справи став опосередкованим предметом вивчення у працях сучасних дослідників історії аграрної науки професора В. А. Вергунова та О. В. Піщенко «Академік К. К. Гедройц і Україна: невідомі сторінки творчої біографії (1929–1930 рр.)» [2], О. О. Черниш «С. П. Кулжинський та К.К. Гедройц : з історії творчих взаємин» [3], де зокрема розглядається питання про створення та діяльності Носівської сільськогосподарської дослідної станції.

Мета статті. Метою даної праці є аналіз наукових здобутків С. П. Кулжинський та його реального внеску як організатора в розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сергій Пантелеймонович Кулжинський як активний діяч брав участь практично у всіх нарадах із питань розвитку сільськогосподарської дослідної справи і для вирішення будь-якого питання мав своє власне бачення, яке нерідко відрізнялося від думки тих чи інших вчених. Він, як представник від дослідників Київської області, з 18 по 21 червня 1921 року брав участь у Комісії з узгодження програм з рільництва дослідних установ України. Керівник Всеукраїнського бюро з дослідної справи Б. М. Рождественський був обраний Головою Комісії, а членами: член Всеукрбюро Е. О. Заславський, представник Харківської області В. І. Сазанов, Київської області – О. К. Філіповський, Одеської – Г. А. Боровиков, Катеринославської – Б. А. Овсянников та Б. П. Леонтович. Усі протоколи

засідань Комісії були оприлюднені на сторінках журналу Бюро всеукраїнських з'їздів з сільськогосподарської дослідної справи «Сельскохозяйственное опытное дело» [4]. Основним результатом роботи Комісії стало вироблення єдиної програми досліджень з рільництва. Першочергово необхідними визнали досліди з вивчення елементів сівозміни. Питання удобрення признали другорядними: по-перше, усі дослідні установи мали проводити досліди згідно схеми Ж. Вілля, вивчати дію, норми і післядію гною та фосфатів, а дослідні установи району Лісостепу мали займатися вивченням фосфоритів; по-друге, мали проводитися дослідження з можливості заміни гною мінеральним добривом.

Організаторський талант вченого особливо розкривається у статті «Пути к переоценке ценности данных сельскохозяйственных опытных учреждений», що вийшла у 1922 році на сторінках журналу «Сельскохозяйственное опытное дело» [5]. Її автор, аналізуючи результати діяльності головних сільськогосподарських дослідних станцій України за останні 40 років: Полтавської, Харківської, Сумської, Миронівської, Носівської, Херсонської, дійшов до висновку, що одним із головних завдань сільськогосподарської науки та практики в той час був пошук нових способів, шляхів, рішень, актуальних та характерних для кожного окремого регіону. Для вирішення цього питання він запропонував створити спеціальну Комісію із декількох вчених-дослідників. Ця Комісія мала розробити спеціальну анкету та розіслати її керівникам сільськогосподарських дослідних станцій. За заповнення даних анкети працівники дослідних установ мали одержувати грошовий гонорар.

Другий пункт пропозицій С. П. Кулжинського щодо реорганізації сільськогосподарської дослідної справи в Україні включав те, що працівники усіх сільськогосподарських дослідних установ повинні були надати короткі відомості про головні висновки конкретної дослідної установи за весь період її існування. За це вони також повинні були одержати грошові премії.

Одночасно з висиланням анкети-опитувальника пропонувалося видати ряд окремих збірників з таких питань: 1) зайняті пари; 2) добрива; 3) бобові;

4) сорт і т. п. Необхідність проведення подібного аналізу та видання збірників пояснювалася також ліквідацією сільськогосподарської безграмотності.

Вчений підкреслював, що дослідним установам у період Першої світової війни та революційних подій 1917 року вдалося зберегти усі матеріальні та духовні надбання країни. І для того, щоб використати усе це, необхідно було провести аналіз уже проробленої роботи за останні 40 років.

На початку 1923 року С. П. Кулжинський написав статтю «Имеет ли земледелие на юге России свое будущее». Ця праця була опублікована в журналі «Сельскохозяйственное опытное дело» [6]. У ній автор критикує думку О. І. Стебута (першого директора Саратовської сільськогосподарської дослідної станції) з приводу розвитку землеробства в Україні, висловлену ним 23 жовтня 1917 року у доповіді «Загальні підстави для визначення завдань рілничого відділу Московської обласної сільськогосподарської дослідної станції» на Нараді в приміщенні Петровської землеробської та лісівничої академії (нині Московська сільськогосподарська академія ім. К. А. Тімірязєва) за участі професорів та викладачів академії та провідних дослідників у галузі сільського господарства. Думка вченого полягала в тому, що на півдні Росії, де переважали чорноземні ґрунти (це територія сучасної України), дослідження під керівництвом дослідних станцій в галузі землеробства досягло максимального розвитку. Для північно-західної частини Росії були характерні нечорноземні ґрунти, які необхідно було «окультурити». Директор Московської обласної сільськогосподарської дослідної станції О. П. Левицький підтримав думку О. І. Стебута: «Якщо усі умови сільськогосподарського виробництва складуться позитивно в сторону прогресивної інтенсифікації, то на півночі настане епоха землеробського розквіту і центр землеробських інтересів переміститься з півдня на північ».

Професор В. В. Колкунов на з'їзді дослідників Київської області у лютому 1922 року при обговоренні питання про посуху висловив свою точку зору, що південь та схід Росії є по суті помилково землеробським краєм, так як кліматичні та природно-історичні умови майже непридатні для одержання

високих та постійних врожаїв, як наприклад, в країнах Західної Європи. Професор Д. М. Прянішніков підтримував думки вищезгаданих вчених.

Сергій Пантелеймонович Кулжинський виступив опонентом подібним науковим точкам зору. Вчений шукав відповіді на запитання: чи дійсно землеробська наука в Україні зупинилась у розвитку, чи дійсно південь Росії є неземлеробським краєм і не має свого майбутнього в цьому напрямку.

Всі ці питання дуже цікавили вченого. В своїй статті він наводить статистичні дані про велику густоту сільського населення та збільшення посівів в Україні (Малоросії за його словами) в останні роки. С. П. Кулжинський передбачав розквіт сільського господарства в Україні. Вчений приводив приклади, що підтверджували передумови розвитку: швидка заміна древніх дерев'яних плугів залізними, масова заміна ярої пшениці озимою, масове покращення місцевої безпородної свині англійськими білими йоркширами, вирощування масових присадибних люцерників і т. д.

Сергій Пантелеймонович спростував існуючу думку щодо нижчих показників врожайності Росії від країн Західної Європи. Він привів показники врожайності районів чорноземного Лісостепу, що знаходилися майже на одному рівні з показниками інших європейських країн, незважаючи на малоосвічене селянське населення (табл. 1):

Таблиця 1

**Порівняння врожайності країн Західної Європи
та районів чорноземного Лісостепу
Врожай в пудах на десятину:**

	Картопля	Озиме жито	Овес	
Германія	900	114	126	
Франція	563	72	84	
Австрія	683	84	84	
Баварія	810	105	102	Провінції з найнижчим врожаєм картоплі в Германії
Вюртемберг	702	96	96	
Познань	942	110	120	Найвищий врожай картоплі
Ганновер	966	120	138	
Північ Полтавської губернії	850	85	82	Дані Д. М. Челінцева для сільських господарств
Південь Чернігівщини	770	67	70	
Сумський повіт	780	94	95	
Північ Харківської губернії	1000	– за даними Ф. М. Волчанського		

У червні 1924 року вчений брав участь у Всеукраїнській нараді з дослідної справи, організованій Всеукраїнським бюро з дослідної справи та Дослідним відділом НКЗС. Членами наради також стали: П. І. Лещенко (Полтавська сільськогосподарська дослідна станція), С. Є. Дувін (Радомишльська сільськогосподарська дослідна станція), В. І. Сазанов (Полтавська сільськогосподарська дослідна станція), В. Л. Симиренко (Мліївська сільськогосподарська дослідна станція), О. Львов (Лубенська сільськогосподарська дослідна станція), Браславський (Чарторийська сільськогосподарська дослідна станція), Левицький (Драбівська сільськогосподарська дослідна станція), Фомичев (Сумська сільськогосподарська дослідна станція). Саме ці представники дослідної агрономії виступили з протестом, надіславши до Сільськогосподарського наукового комітету України листа з думками щодо самої організації та результатів Наради уповноважених осіб дослідних установ України. Вони вважали несправедливим розподіл коштів 4 обласним дослідним станціям, натомість коли всю основну науково-дослідну роботу виконували районні дослідні станції. Враховуючи усі зауваження представники станцій висловили свої прохання: 1) переглянути розподіл коштів на утримання штатного персоналу та операційні суми; 2) в майбутньому організувати спеціальну нараду з вирішення поточних питань усіх дослідних станцій; 3) протягом зими 1924–1925 рр. провести реорганізацію відділів обласних дослідних станцій з метою уникнення дублювання в роботі. Це був дійсно сміливий крок у той час.

Члени Сільськогосподарського наукового комітету України дали відповідь на такі зауваження. Головну причину цього протесту вони вбачали в протистоянні інтересів обласних та районних дослідних станцій. У результаті Бюро з дослідної справи поставило питання щодо перегляду організації дослідної справи в Україні й дало згоду висловити власну думку на сторінках журналу «Сельскохозяйственное опытное дело» таким вченим: В. В. Вінеру, С. П. Кулжинському, В. І. Сазанову, А. О. Сапегіну та Б. М. Рождественському [7].

Сергій Пантелеймонович висловив свою думку щодо нових програм та узгодження програм дослідних полів, які були прийняті 22–27 липня 1924 року на Нараді уповноважених осіб дослідних установ України [8]. Він розкритикував ці рішення, запропонувавши зібрати в Харкові нову нараду з приводу цього питання не пізніше січня 1925 року, опублікувати найголовніші висновки та результати діяльності всіх обласних та районних станцій України за останні роки. Співробітники Бюро секції дослідної справи Сільськогосподарського наукового комітету України надали відповідь на критичну замітку С. П. Кулжинського. З окремими пропозиціями вченого вони погодилися, а деякі спростували.

Вчений також виступив з критичними зауваженнями щодо опублікованих результатів діяльності Харківської обласної сільськогосподарської дослідної станції [9]. Сергій Пантелеймонович детально проаналізував звіт однієї з найстаріших дослідних станцій, керівниками якої були: голова Всеукрдослідбюро Б. М. Рождественський та член Бюро Е. О. Заславський. Вони ж надали відповідь на критику С. П. Кулжинського [10]. У деяких випадках вони погодилися з ученим, а в інших – надали пояснення щодо допущених помилок.

Сергій Пантелеймонович цікавився різними питаннями розвитку сільськогосподарської науки, зокрема щодо культури кукурудзи, вирощування якої почало швидко поширюватися на початку ХХ століття. Вчений здійснив огляд результатів досліджень з вирощування кукурудзи на дослідних полях Катеринославської, Херсонської, Одеської, Таврійської, Полтавської та Харківської губерній [11]. В результаті цього С. П. Кулжинський дійшов до таких висновків: 1) згідно з даними головних дослідних станцій України кукурудза не вважалася високоврожайною культурою; 2) кукурудза не була кращою культурою за озимину, котра допомагала в боротьбі з бур'янами; 3) на багатьох дослідних полях культурі кукурудзи приділяли ще недостатньо уваги; 4) у різних місцях однієї і тієї ж губернії частка посівів кукурудзи дуже варіювала, тому поставало питання щодо більш детального вивчення цієї

культури; 5) необхідна була реорганізація постановку проведення дослідів з техніки вирощування кукурудзи у різних районах; 6) для усестороннього вивчення питання вирощування кукурудзи необхідно було організувати не лише мережу дослідів з сортами культури, але й створити спеціальний науковий центр з вивчення кукурудзи – Кукурудзяний науковий інститут (за типом Картопляного наукового інституту в Києві).

До речі, ідея С. П. Кулжинського про створення спеціальної наукової установи, що займалася б вивченням культури кукурудзи, було втілена в реальність у 30-х роках ХХ століття. Так, у 1930 р. Науково-консультаційна рада НКЗС УСРР створила Всесоюзний науково-дослідний інститут кукурудзи на базі Дніпропетровської сільськогосподарської дослідної станції. Першим його директором став С. І. Машура [12]. У 1934 р. назва була змінена на Інститут зернового господарства, з 1956 р. – Всесоюзний науково-дослідний інститут кукурудзи. У 1992 р. установа увійшла до складу Національної академії аграрних наук України як Інститут кукурудзи. Сучасна назва його – Інститут зернового господарства (з 1996 р.).

Аналізуючи багаторічну діяльність С. П. Кулжинського за період роботи на Носівській сільськогосподарській дослідній станції у 1911–1930 роках, можна відзначити такі важливі питання, опрацьовані вченим:

1. Ним розроблена система агротехніки, за допомогою якої в Чернігівській області та Придніпровській низині, загалом, чисті пари з великою користю для колгоспно-радгоспного виробництва могли бути замінені різними видами зайнятих парів і, особливо, конюшиновим паром, що різко підвищував продуктивність землеробства і забезпечував більш інтенсивне використання парового поля.

2. Розроблена система агротехніки сівозмін з зайнятими конюшиною парами, запровадження якої в дослідях протягом 25 років забезпечило навіть при слабкому удобренні (6 т/га гною) і незмінній агротехніці прогресивний ріст урожайності зернових хлібів з 10 до 28 ц/га.

3. Розроблена система агротехніки, запровадження якої в сівозміні з

конюшиною червоною підвищує ефективність фосфоритного борошна на 20–50% і більше.

4. Розроблена система агротехніки зеленого люпинового добрива для дерново-підзолистих ґрунтів Полісся УРСР.

5. Розроблена система агротехніки підсівних та повторних (післяжнивних) культур для Чернігівської області та Придніпровської низини в цілому.

6. Розроблена система агротехніки основних польових культур Чернігівської області та Придніпровської низини, що забезпечує при внесенні 20 т/га гною та 45 кг/га суперфосфату середню урожайність зернових на рівні 25–35 ц/га, цукрових буряків – 350–400, картоплі – 300–350, кукурудзи – 50, зерна люпину білого – 45, квасолі – 18–20, сіна конюшини – 85, сіна люцерни – 85–110, насіння конюшини – 3–4 ц/га.

7. Масовим доббором С. П. Кулжинським виведено конюшину Носівська, що була однією з кращих сортів південної конюшини, білий люпин Сніжинка, який давав у дослідях станції до 60 ц/га зерна і сорт ярого рапсу корза.

8. Розроблена агротехніка швидкого поширення насінневої картоплі вічками, а з привезених С. П. Кулжинським з закордону декількох бульб картоплі виведені нові сорти.

9. Поширені і швидко впроваджені у виробництво високоврожайні, стійкі проти рака сорти картоплі Парнасія і Деодара.

До речі, багато висновків і пропозицій з робіт С. П. Кулжинського на Носівській сільськогосподарській дослідній станції були широко використані в основних підручниках та виданнях з сільського господарства не лише України, але і всього колишнього Радянського Союзу.

Творча діяльність С. П. Кулжинського після залишення ним Носівської дослідної станції була зосереджена в основному на таких питаннях: 1) зернобобові культури; 2) питання сидерації в субтропіках; 3) вивчення заходів боротьби з посухою та ерозією ґрунтів та ін.

Висновки. Отже, організаторський таланти професора С. П. Кулжинського у галузі сільськогосподарської дослідної справи проявився не лише у створенні Носівської сільськогосподарської дослідної станції, але й в інших аспектах. Так, вчений цікавився різними питаннями сільського господарства, про що свідчить його активна участь у різноманітних семінарах та конференціях, зазначена у даній науковій праці.

Список використаної літератури

1. *Самородов В.* Велика єдність праці і культури / В. Самородов // Зоря Полтавщини. – 2005. – 14 жовтня. – С. 11.
2. *Вергунов В. А., Піщенко О. В.* Академік К. К. Гедройц і Україна : невідомі сторінки творчої біографії (1929–1930 рр.) / В. А. Вергунов, О. В. Піщенко (під заг. редакцією В. А. Вергунова). – К., 2009. – 36 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 32).
3. *Черниш О. О.* С. П. Кулжинський та К. К. Гедройц : з історії творчих взаємин / Оксана Олександрівна Черниш // Питання історії науки і техніки / голов. ред. Л. О. Гриффен. – 2010. – № 3 (15). – С. 54–61.
4. *Протоколи* засідань Комиссии по согласованию полеводственных программ опытных учреждений Украины [18–21 июня 1924 года] / С.-х. опыт. дело. – 1924. – № 5. – С. 179–184.
5. *Кулжинский С.* Пути к переоценке ценности данных сельскохозяйственных опытных учреждений / С. Кулжинский // С.-х. опыт. дело. – 1922. – № 1. – С. 6–12.
6. *Кулжинский С. П.* Имеет ли земледелие на юге России свое будущее / С. П. Кулжинский // С.-х. опыт. дело. – 1923. – № 2. – С. 13–19.
7. *По поводу* заявления группы опытников, поданного в Научный Комитет Наркомзема / С.-х. опыт. дело. – 1925. – № 6. – С. 182–184.
8. *Кулжинский С. П.* О новых программах и о согласовании программ опытных полей / С. П. Кулжинский // С.-х. опыт. дело. – 1925. – № 6. – С. 184–186.
9. *Критическая* заметка [рецензия] / С. П. Кулжинский // С.-х. опыт. дело. – 1925. – № 6. – С. 189–193. – Рец. на кн. : Главнейшие выводы полевых опытов 1913–1923 гг. / Харьков. обл. опыт. станция ; сост. Б. Рожественский, Э. Заславский. – 1924. – Вып. 20.
10. *Рожественский Б. Н.* По поводу критической заметки С. П. Кулжинского / Б. Н. Рожественский, Э. О. Заславский // С.-х. опыт. дело. – 1925. – № 6. – С. 193–197.
11. *Кулжинский С. П.* Неувязки данных опытов с кукурузой на южно-русских опытных полях / С. П. Кулжинский // С.-х. опыт. дело. – 1923. – № 3. – С. 146–153.

12. *ЦДАВО України*, ф. 27, оп. 11, спр. 1106 [Протокол засідання Президії Науково-консультаційної ради НКЗС УСРР, присвяченого розгляду діяльності Всесоюзного науково-дослідного інституту кукурудзи від 6 червня 1930 року], арк. 21–24.